

1. Ο ναός της Παναγίας του Άρακα στα Λαγούδερά 1192. Παναγία του Άρακα.

Εκκλησίες της Κύπρου στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς

Η επιτροπή της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς που συνήλθε στην 9η τακτική συνεδρία της στα γραφεία της UNESCO στο Παρίσι, στις 3 Δεκεμβρίου 1985, αποφάσισε την εγγραφή στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς εννιά τοιχογραφημένων εκκλησιών της περιοχής του Τροοδόσου, γιατί οι τοιχογραφίες των εκκλησιών αυτών αποτελούν εξαιρετή μαρτυρία για το Βυζαντινό Πολιτισμό και τις στενές σχέσεις με τη ζωγραφική της Δυτικής Ευρώπης. Οι εκκλησίες αυτές είναι: Η Παναγία της Ασίνου, κοντά στο Νικητάρι. Ο Άγιος Νικόλαος της Στέγης, κοντά στην Κακοπετριά. Οι εκκλησίες της Μονής του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλαπαναγιώτη. Η Παναγία του Μουτουλλά στο Μουτουλλά. Ο Αρχάγγελος στον Πεδουλά. Ο Σταυρός στο Πελένδρι. Η Παναγία του Άρακα στα Λαγούδερα. Η Παναγία της Ποδίθου στη Γαλάτα και ο Σταυρός του Αγιασμάτι κοντά στην Πλατανιστάσα.

Η ένταξη των εννιά εκκλησιών στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς αποτελεί αναγνώριση της υψηλής στάθμης και ποιότητας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής ζωγραφικής της Κύπρου.

Στυλιανός Κ. Περδίκης

Αρχαιολόγος

Ο Ναός της Παναγίας του Άρακα:
Στα βορειοδυτικά του χωριού Λαγουδέρα βρίσκεται ο ναός της Παναγίας του Άρακα, ένας από τους σπουδαιότερους εικονογραφημένους βυζαντινούς ναούς της Κύπρου. Παλαιότερα ο ναός αποτελούσε το καθολικό της ομώνυμης μονής από την οποία σήμερα εκτός από την εκκλησία διασώζονται στα νότια μια σειρά από κελλιά.

Αρχιτεκτονικά ο ναός ανήκει στον τύπο του μονοκίτου με τρούλο, που εξετερικά η στέγη του διαμορφώνεται σε σχήμα σταυρού. Ο τρούλος είναι αρκετά ευρύς και φέρει δώδεκα παράύρα τα οποία μαζί με τα τρία της αψίδων φωτίζουν ικανοποιητικά το εσωτερικό του. Αργότερα, γύρω στο 140 με 150 αιώνα, ο ναός καλύφθηκε εξωτερικά με δεύτερη έξιλη στέγη καλυμμένη με αγκιστρώτα κεραμίδια, για προστασία των τοιχογραφιών από την υγρασία. Ο τρούλος εξέχει πάνω από τη δεύτερη έξιλη στέγη και καλύφθηκε ξεχωριστά. Η προσβετή αυτή στέγη αλλώνει την εξωτερική εμφάνιση του ναού και περιόρισε σημαντικά το φωτισμό του. Σε μεταγενέστερο στάδιο για να επεκταθεί ο ναός κατεδαφίστηκε ο δυτικός τοίχος, με αποτέλεσμα την καταστροφή των αξιολόγων τοιχογραφιών που τον κοσμούσαν. Η δεύτερη έξιλη στέγη επεκτάθηκε και αυτή και ο ναός πήρε τη σημερινή του μορφή.

Η στέγη εκτείνεται και πέρα από τους τοίχους του ναού και σχηματίζει στοά στην ανατολική, νότια και βόρεια πλευρά. Η στοά γύρω-γύρω κλείει με έξιλο δικτυωτό στο οποίο υπάρχουν δύο θύρες, μια στη βόρεια πλευρά και άλλη στα νότια. Πάνω από τη βόρεια είσοδο του ναού σώζεται η ακόλουθη επιγραφή: «Ανιστρόθην τον Επιστοπός ναός της Υπεραγίας Θεοτόκου τού Άρακος δια συνδρόμου και πολλού ποθού κυριού Λέωντος τού Αύδεντου μηνὶ Δεκεμβρίῳ ίνδικτώνος ιᾱ τῷ Φράγμα έπους». Σύμφωνα με την επιγραφή ο ναός εικονογραφήθηκε με έδοδο του Λέωντος του Αυθέντη το Δεκέμβριο του 1192, ένα χρόνο μετά την κατάληψη της Κύπρου από το δασύλιο της Αγγλίας Ρίχαρδο το Λεοντόβουμ και τον τερματισμό της Βυζαντινής κυριαρχίας στη μεγαλόνησο.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού είναι λιτό και ακολουθεύει τους γενικούς βυζαντινούς κανόνες συνδιασμού ψηφιακής και αρχιτεκτονικής. Στην κορυφή του θόλου εικονίζεται ο Παντοκράτορας περιβαλλόμενος από 11 (έντεκα) μετάλλια με ένα άγνευτο στα κάθε ένα και το βρόνο της Ετοιμασίας στο ενδέκα-

2. Παναγία Αρακιώτισσα τοιχογραφία στο νότιο τοίχο του ναού (1192). Παναγία του Άρακα.

το. Μεταξύ των παραθύρων του τρούλου εικονίζονται ολόσωμοι οι προφήτες Ησαΐας, Ιερεμίας, Σολομών, Ηλίας, Ελισσαίος, Δανιήλ, Γερέων, Αθάβακοι, Ιεζεκήλη, Ιωάννας, Μωυσῆς και Δαυίδ. Στα δύο ανατολικά σφαιρικά τρίγυρα εικονίζεται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και στα δύο δυτικά δύο οι ευαγγελίστες, Ματθαίος και Μάρκος στο βορειοδυτικό, και Λουκᾶς και Ιωάννης στο νοτιοδυτικό. Στην αιώνια εικονίζεται ένδροντη η Θεοτόκος μεταξύ των αρχαγγέλων, ενώ ποι κάτω είναι ζωγραφισμένο μέσα στη σθέρνα ο κύπριος ἄγιος Τριψιλίωνος, Μακεδόνιος, Ηρακλείδιος, Αυξέθιος, Φιλάγριος, Ζήνων και ίνας του οποίου το ονόμα δεν σώζεται. Κάτω εικονίζονται όρθιοι οι ιεράρχες Τύχων, Νικόλαος, Μελέτιος, Χρυσόστομος, Βασίλειος, Γρηγόριος, Αθανάσιος και Ιωάννης ο Ελεήμων. Μεταξύ των παραθύρων παρουσιάζονται σε μικρότερο μέγεθος οι Ἅγιοι Βαρβάρας και Επιφάνιος, και κάτι από το παράθυρο ο ἄγιος Σπυρίδωνας. Ο Χριστολογικός και Θεομητορικός κύριος είναι αρκετά περιορισμένοι. Στο νότιο ήμιον της δυτικής καμάρας είναι ζωγραφισμένη η Γέννηση

του Χριστοῦ, ενώ στο βόρειο ήμιον η εις Ἀδου Κάθοδος. Στο βόρειο τοίχο εικονίζονται τα Εισόδια της Θεοτόκου, ενώ στο δυτικό τυφλό τόξο του ίδιου τοίχου η Βάπτιση του Χριστού και στην ανατολική καμάρα η Ανάληψη. Στο νότιο τοίχο παρουσιάζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου και κάτω η Παναγία η Αρακιώτισσα, ορθία, με το Χριστό στην αγκαλιά της και μια μεγάλη επιγραφή, δέρητο του κτήτορα του ναού, και ο αρχάγγελος Μιχαήλ. Πάνω από τη βόρεια θύρα εικονίζεται το ἄγιο Κερμαδί και στην ανατολική της εισόδου ο Συμεών με το Χριστό στην αγκαλιά του και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Οι υπόλοιποι χώροι γεμίζουν με ένα πλήθος από αγίους και μάρτυρες είτε ολόσωμους, είτε σε στηθόμαρτη, Αντώνιο, Αιφόδιος, Νικάνωρ, Υπάτιος, Ρώμανός ο Μελωδός, Ακεψίμα, Ανεμόδιστος, Αειθαλάς, Ιαρίνων κτλ.

Το 140 αιώνα ο ζωγράφος Λεόντιος εικονογράφησε την Παναγία στο τυφλό τόξο πάνω από τη βόρεια είσοδο του ναού και το 170 αιώνα ζωγραφίστηκαν διάφοροι ἄγιοι στην εξωτερική επιφάνεια του βόρειου τοίχου.

3. Ο αρχάγγελος Μιχαήλ (λεπτομέρεια από την αψίδα) (1192). Παναγία του Άρακα.

4. Ο σύντομος μαζί με τους απόστολους (λεπτομέρεια από την Ανάστη του Χριστού, τοιχογραφία στην ανατολική καμάρα) 1192. Παναγία του Άρακα.

5. Ο ἅγιος Νικόλαος. Τοιχογραφία στο βόρειο μισό της αψίδας (1280). Παναγία του Μουτουλλά.

Το εικονογραφικό σύνολο της Παναγίας του Άρακα αποτελεί εξαιρέτο δείγμα αιγαϊκής τέχνης της υστεροκομνητικής περιόδου, όχι μόνο για την Κύπρο, αλλά και για σύλλογη τη βυζαντινή τέχνη. Ο άγνωστος σε μας ζωγράφος του Άρακα είναι ένας φτιαξμένος καλλιτέχνης με πρηγού ταλέντο, ο οποίος ήταν ενήμερος των ζωγραφικών τάσεων της εποχής του. Οι σχέσεις του με τη Βασιλεύουσα πρέπει να ήταν αρκετά στενές, ή εκεί θα διδάχθηκε την τέχνη του ή θα μαθήτευσε κοντά σε κάποιο σημαντικό Κυνοντανιστούλη αιγαϊόφρας που πέρασε από το νησί. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της τέχνης του είναι οι ψηλές, λεπτές και ευλύγιστες κλασικές μορφές που χαρακτηρίζονται από μια ζωηρή κίνηση γεμάτη δυναμικότητα και πολύ, που σε αρκετά σημεία καταλήγει σε οφιειδείς απολήξεις. Τα χρωματά του, αν και ζωηρά, δεν νοούνται έντεκχνα μεταξύ τους δίνοντας στο σύνολο μια χρωματική αρμονία και λαμπρότητα. Οι μορφές είναι καλά επιμελημένες στην εκτέλεσή τους με πρόσωπα αικδαματικά αλλά ταυτόχρονα με μια μελιχάρητη και μεγαλοπρέπεια στην άλη έκφρασή τους. Τα αρχιτεκτονικά βάθη τοποθετούνται και είναι επεξέγραμμένα σωστά, ώστε να δένονται αρμονικά με την όλη σύνθεση. Γι' αυτό ο ζωγράφος του Άρακα υπερέχει από τα αντίτοιχα εικονογραφικά σύνολα της εποχής του, όπως οι τοιχογραφίες των Αγίων Αναργύρων στην Καστοριά και τον Αγιό Γεωργίου στο Κουρπίνοβο της Γιουγκοσλαβίας.

Ο Ναός της Παναγίας του Μουτουλλά. Ο Ναός της Παναγίας του Μουτουλλά είναι ο αρχαιότερος από τους ένδιστεγους ναούς της Κύπρου. Είναι μικρός μονόκλιτος ναός με εξέχουσα ημικυκλική αψίδα και

με εωστερικές διαστάσεις 6,75 X 3,75 μέτρα. Εξωτερικά προς τα δυτικά και στα δύορθα φέρει σταδιακά τη σποια ίωνα είναι μεταγενέστερη από το αρχικό κτίσμα. Άξια προσοχή είναι η βόρεια θύρα του ναού, η οποία διατηρεί τα παλαιά ξυλόγλυπτα θυρόφυλλα με ρόδακες και ανθέμια. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή στο νάos κτίστηκε το 1280 από τον λαϊκό Μουτουλλά Γερακώτη και τη σύζυγό του Ειρήνη. Και οι διοι εικονίζονται στο δύορθο τοίχο πισω από το εικονοστάτιο να κρατούν στα χέρια τους το ναό. Τοιχογραφίες καλύπτουν όλους τους εωστερικούς τοίχους του ναού εκτός από τα δύο αετώματα, καθώς και την εξωτερική πλευρά του βόρειου και του δυτικού τοίχου. Οι τοιχογραφίες της Παναγίας του Μουτουλλά μπορούν να χωριστούν σε δύο γενικές κατηγορίες με βάση το χρόνο παρασκευής τους και τη τεχνοτροπία. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι παλαιότερες τοιχογραφίες του 1280 και στη δεύτερη οι νεωτέρες του 14ου με 15ο αιώνα. Οι αρχικές τοιχογραφίες καλύπτουν τους εωστερικούς τοίχους του ναού και είναι ολές της ίδιας τεχνοτροπίας και εποχής εκτός από την τοιχογραφία της Υπαπαντής στο νότιο τοίχο. Οι εξωτερικές τοιχογραφίες του δύορθου τοίχου καθώς και η Υπαπαντή του νότιου εωστερικού τοίχου είναι μεταγενέστερες και ανήκουν τεχνοτροπία στη Μακεδονική Σχολή ζωγραφικής. Στο τετραπόδιο της αγίας εικονίζεται η Θεοτόκος σε στάση δέσητης με το Χριστό μέσα σε μεταλλίο μπροστά στο στήθος της. Δεξιά και αριστερά στέκονται οι δυο αρχάγγελοι με θυμιτά στα χέρια. Στην κάτω λώνη παρουσιάζονται έξι ιεράρχες, ενώ στα δεξιά και αριστερά της αψίδας εικονίζεται ο Ευαγγελισμός. Πάνω από

8. Η Ανάσταση του Λαζάρου, τοιχογραφία στο δυτικό τοίχο (1280). Παναγία του Μουτουλλά.

6. Η Βαιοφόρος, τοιχογραφία στο δυτικό τοίχο (1280). Παναγία του Μουτουλλά.

7. Η Σταύρωση του Χριστού, τοιχογραφία στο δυτικό τοίχο (1280). Παναγία του Μουτουλλά.

Στον ίδιο τοίχο μέσα στο άγιο θήμα παρουσιάζονται οι δωρητές με την κτητορική επιγραφή. Στο εξωτερικό του δυτικού τοίχου εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος και ο αγιος Γεώργιος. Ο βορείος εξωτερικός τοίχος κομψεύεται με την παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας, η οποία είναι μεταγενέστερη και αντίκει στη μακεδονική σχολή.

Ο ζωγράφος των τοιχογραφιών του 1280 μας είναι ονομαστικά άγνωστος μια και δεν θέλησε να μας δώσει το όνομά του στην κτητορική επιγραφή. Η τέχνη του χαρακτηρίζεται από μια απλότητα, γραμμικότητα, και επιπεδομορφία. Ο ζωγράφος δυσκολεύεται να δώσει τις ορθές αναλογίες των σωμάτων και δημιουργεί κοντές βαριές μορφές με δυσανάλογα μεγάλα κεφάλια και με πλήρη άλλειψη της πλαστικής απόδοσης των όγκων. Η μονότονη

ομοιομορφία και ο τονισμός του εξωτερικού περιγράμματος των μορφών καθώς και η πλήρης άλλειψη της τρίτης διάστασης είναι από τα κύρια χαρακτηριστικά του. Οι πολύπροσωπες σκηνές (Βαιοφόρος, Σταύρωση, Έγερση του Λαζάρου) παρουσιάζονται με αυστηρά περιορισμένο αριθμό ατόμων που εικονογραφικά τις κάνει να συγγένευσουν με τοιχογραφίες του 11ου και 12ου αιώνα από την περιοχή της Καππαδοκίας. Ορισμένα άλλα στοιχεία, όπως ο ρομβοειδής διάκοσμος στο δέρμα πάνω από τη θεότοκο του νόμιμου τοίχου, το εμβρύο φόντο των περισσότερων τοιχογραφιών, καθώς και οι τύποι των στρογγυλών προσώπων με τα έντονα γραμμικά χαρακτηριστικά, τις κάνει να μοιάζουν με ορισμένες σταυροφοριακές εικόνες του Σινά καθώς και με εικονογραφικά σύνολα της Ν. Ιταλίας.

Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας του Μουτουλλά είναι εναρμονισμένες με το σύγχρονο κλίμα της εποχής τους. Ο καλτέχητης τους ήταν σε μια εποχή που ο κόμος της Δύσης έρχεται σε άμεση επαφή με τον κόσμο της Ανατολής, κυρίως μέσα από την σταυροφορία. Ας μη ξεχάνε τη γεωγραφική θέση της Κύπρου η οποία δρισκεται στη μέση σχεδόν της μεγάλης σύγκρουσης και από το 1991 την κατέλαβαν οι Σταυροφόροι και στη συνέχεια την παρέδωσαν στους Λουζινιάνους. Επόμενο είναι οι δύο πολιτούμονις έρθουν σε επαφή και να ανταλλάξουν στοιχεία.

Ναός του Σταυρού του Αγιασμάτη. «Αρχού εύφυγα ενωρική την πρώιμα διεποπόρια πλέον των δύο ωρών και διεπερασμάτων ιερά μίαν άλλην παραδίδειαν πευκόφυτον κατωφέρειν χαμηλότερον όρους». Εφέσα εις μίαν άλλην ονομαζόμενην Σταυρό των Διοισμάτων η Αγιασμάτων

κατά την εκλογήν εκείνων οι οποίοι ηγείρισαν τας γραφάς. Η μικρά αυτή μονή ευρίσκεται επίσης εις την επισκοπικήν περιφέρειαν της Κερύνειας. Είναι μικρά, κείται εις θελκτικήν απομεμαρυσμένην τοποθεσίαν κατάλληλον δια αναχωρητικήν λώνη, εις καθαρόν αέρα, πλησίον πηγής υγειεινού ύδατος. Έχει μερικά σπωροφόρα δέντρα, δεν έχει μοναχούς εκτός από έναν ο οποίος ήτο και ηγόμενος και λαϊκός άσκεψης αλλά τον οποίον δεν εύρον εκεί. Εύρον μόνον μίαν γηραιάν μοναχήν, η οποία εκάθιδε εκεί ως φύλαξ. Μου ήνοιες την μονήν επροσκύνησα και ελυτήθη δια την αποσιών ενοίκων εις τόσον ωραίον μέρος. Υπήρχον ένας μάλλον ωραίος νεωτή οικοδομηθείς υπό χριστιανών πάντα επί έτη ενωπίτερον και δυο τρία πεπαλωμένα κελλιά. Ονομάζεται ελληνιστί «Σταυρός των Αγιασμάτων» δεν γνωρίζω διατί και δεν ήδηνθην να ανακαλύψω. Νομίζω ότι τούτο προέρχεται εκ του ότι δύτις είναι αφειρωμένος εις τον Σταυρόν ο οποίος έχει την δύναμιν να μετατρέψει το υδώρ εις αγιάσμα. Ίους ονομάζεται τοιουτοτρόπως εκ των εκεί πηγών. Οι Έλληνες τας ονομάζουν αγιάσματα. Α. Στυλιανού. Α περιγήσεις του ρώσου μοναχού Βασιλείου Γρηγόριοβιτς Βάρσου - Πλάκα - Αλπάδ άλλως Μοσκοβορώσασα Κιεβοπολίτου εν Κύπρῳ, Κυπριακά Σπουδαὶ, ΚΑ (1957), σελ. 95. Με αυτά τα λόγια ο Ρώσος μοναχός και περιηγητής Βασιλί Βάρσου περιγράφει το 1735, το ναό του Τιμίου Σταυρού κοντά στη χωριά Πλατανιάστα. Ο ναός κτίστηκε με δαπάνες του ιερέα Πέτρου Περάτη και της συζύγου του Πεπάνης και εικονογραφήθηκε με έξοδα των ιδρυτών του από το ζωγράφο Φιλίππο Γουλ στα τέλη του 15ου ή στις αρχές του 16ου αιώνα, μια και η χρονολογία στην κτητορική

9. Ο Απόστολος Βαρνάβας, τοιχογραφία από την αψίδα. Σταυρός του Αγιασμάτη.

επιγραφή πάνω από τη βόρεια είσοδο του ναού έχει καταστραφεί. Είναι μονόκλιτος ξυλόστεγος ναός με προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα ανάμεσα στο βόρειο και στο νότιο τοίχο. Και από τις τέσσερις πλευρές περιβάλλεται από κλειστή στοά που καλύπτεται με την ίδια διρρήχτη στέγη. Στο εσωτερικό του ναού οδηγούν τρεις θύρες μια στο μέσο του δυτικού, του νότιου και του βόρειου τοίχου. Αντίστοιχες θύρες υπάρχουν και στους τοίχους της στοάς. Το δάπεδο του ναού είναι στρωμένο με οπτόπλινθους.

Εξωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος, με τοιχογραφίες καλύπτεται και η εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου καθώς και ο χώρος πάνω από τη νότια είσοδο. Στην κορυφή του ανατολικού αετώματος εικονίζεται ο Χριστός ως Βασιλεὺς της Δόξης και πιο κάτω ο Ευαγγελισμός. Στη δυτικό κάτωμα παρουσιάζεται ο Παλαίος των Ημερών με το Αγίο Πνεύμα και πιο κάτω η Σταύρωση. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας εικονίζεται όρθια η Θεοτόκος με τα χέρια υψηλέσσοντα σε δέηση και με το Χριστό μέσα σε στηράριο, μπροστά στο στήθος της. Δεξιά και αριστερά στέκουν οι δύο Αρχάγγελοι, ενώ πιο κάτω παρουσιάζεται η Μετάληψη των Αποστόλων και στη ζώνη ανάμεσα στα παράθυρα της αψίδας εικονίζονται

10. Η προδοσία, τοιχογραφία στο δυτικό τοίχο. Σταυρός του Αγιασμάτι.

οκτώ ιεράρχες γύρω από την αγία τράπεζα με τον Άγιον μέσο στο άγιο δισκάριο. Ο βόρειος, νότιος και ο δυτικός τοίχος χωρίζονται σε δύο ζώνες. Στη κάτω ζώνη εικονίζονται άρθροι άγιοι και ασκήτες της εκκλησίας και στην πάνω ζώνη σκηνές από το Θεομπτορικό και Χριστοδογκό κύκλο. Στο δυτικό και βόρειο τοίχο παρουσιάζεται αρκετά ανεπτυγμέ-

νος ο κύκλος των Παθών του Χριστού, με το Μυστικό Δείπνο, το Νιπτήρα, την προσευχή στον κήπο της Γεθημανής, την Προδοσία και τον Ιησού μπροστά στους Αρχιερείς, ενώ στο βόρειο τοίχο παρουσιάζεται η Αρνητή του Πέτρου, ο Ιησούς μπροστά στον Πιλάτο, ο Εμπαιγμός και ο Επιτάφιος Θρήνος. Η ανάπτυξη του εικονογραφικού κύκλου των πα-

13. Τέσσερις όρθιοι ασκήτες Αντώνιος, Θεοδόσιος, ο Καινοβιάρχης, Αρσένιος και Σάββας, τοιχογραφία σε νότιο τοίχο. Σταυρός του Αγιασμάτι.

11. Ο εμφανισμός του Ιησού, τοιχογραφία στο βόρειο τοίχο. Σταυρός του Αγιασμάτων.

θών γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη στο νησί και το 15ο και 16ο αιώνα. Στην εξεπερική πλευρά του νότιου τοίχου και πάνω από τη νότια είσοδο του ναού εικονογραφείται η σύνθεση «Ανώθεν οι προφήται» η οποία είναι αρκετά σπάνια σαν εικονογραφία στην Κύπρο. Στο τύμπανο του τυφλού τόξου του βόρειου τοίχου εικονίζονται δέκα σκηνές σχετικές με την ιστορία της εύρεσης του Τιμίου Σταυρού, οι οποίες που αναφέρονται στον Τίμιο Σταυρό συνεχίζονται στο εσωτρέχο με το «Όραμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου», ο Μέγας Κωνσταντίνος με το Σταυρό εναντίον της Ρώμης, ο Μωσής μπροστά στην ακατάφλεκτή βάση, ο Καπαντιόρος των Αιγυπτίων, «Άσωμεν τῷ Κυριῷ...» και η Ύψωση του Σταυρού. Αριστερότερα τοποθετείται η αναθηματική τοιχογραφία με τη Θεοτόκο, όρθια να οδηγεί τους δυνητές, τον ιερέα Πέτρο Περάτη και τη γυναίκα του Πεπάνη, γνωστούς να προσφέρουν το ναό στο Χριστό. Στην εξωτερική επιφάνεια του δυτικού τοίχου εικονίζεται η Δευτέρα Παρουσία και κάτι ώριμοι άγιοι. Οι τοιχογραφίες αυτές, με εξέρειτη τις τοιχογραφίες του τυφλού τόξου πάνω από τη δυτική είσοδο παρουσιάζουν αρκετές διαφορές στη τεχνική και δεν φαίνονται για έργα του Γουλ.

Ο Φίλιππος Γουλ είναι ο σημαντικότερος οπινόμος ζωγράφος του 15ου αιώνα στην Κύπρο. Δυστυχώς αρχειακές πηγές που θα μας έδιναν περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του δεν άσθκαν. Ο Γουλ εκτός από το ναό του Τιμίου Σταυρού στην Πλατανιστάδα εικονογράφησε και το μικρό νάό του Αγίου

Μάμα στο Λουθαρά το 1496. Ανάμεσα στα δύο αυτά εικονογραφημένα μνημάτων υπάρχουν αρκετές διαφορές, τόσο στην εικονογραφία όσο και στους χρωματισμούς. Στεκόμενοι μπροστά στο έργο του θλεπόμενοι μότι έχομε να κανούμε με ένα ψηγάριό μετρίου αναστήματος, ο οποίος δεσχάται παικίλες επιδρόμων χωρὶς πάντα να μπορεί να τις αφομιάσει γόνιμα. Ο Ξωγράφος στην παρουσίαση των πολυπρόσωπων συνθέσεων δυσκολεύεται να δωσεις τις ορέβεις αναλογίες, δημιουργεί ατόμα κοντάχοντρα με σχετικά μεγάλα κεφάλια, με άχαρες και αφετηρίες κινήσεις. Οι πτυχαλοίς των ενδυμάτων δεν είναι πάντοτε αρκετά προσεγμένες και πετυχεμένες. Τα αρχιτεκτονήματα που γεμίζουν με φόντο σα πολλές οικήματιν δυνασταγόνα μεγάλα και δεν δένονται οργανικά με το χώρο και τα πρόσωπα. Στο σημείο απότομο οριζόμενοι μιλούν για επηρεασμό από δυτικές μικρογραφίες του Μεσαίωνα. Ο Γουλ μάλιστα δεν αντέγραψε δουλικά τις συνθέσεις αυτές, πήρε τα στοιχεία που ήθελε και προστάθηκε να τα προσαρμόσει στα πολιά γνώριμά του βυζαντινά πρότυπα. Πιο σωτερές παρουσιάζονται οι αναλογίες στους όρθιους άγιους και ασκητές, που διέρκονται πιο κοντά στην Μακεδονική Σχολή Ζωγραφικής με τους πλατιούς ώμους και τους ισχυρούς λαιμούς. Ο συνθέσεις του Φίλιππου Γουλ προδιδούν απλότητα και λαϊκότητα.

Ναός της Παναγίας Ποδίου. Μέσα στην κοιλάδα του ποταμού Καρκώτη και στα δεξιά του κυριού δρόμου Λευκωσίας - Τραόδους, λίγο πριν το χωριό Γαλάτα, βρίσκεται ο ναός της

12. Ο ἅγιος Μάρμας πάνω σε λιοντάρι, τοιχογραφία στο δυτικό τοίχο. Σταυρός του Αγιασμάτων.

Παναγίας Ελεούσας γνωστός σαν Παναγία της Ποδίου. Ο ναός είναι το μοναδικό οικοδόμημα που αώνιζεται σήμερα από το παλιό μικρό μοναστήρι της Παναγίας, το οποίο εκτιθέται το 1502 από την οικογένεια Δεκόρο.

Είναι μονόκλιτος Ελύδοστεγος ναός με τημικούλικη αψίδα προσέξουσα λίγο στα ανατολικά. Από τις τρεις πλευρές, νότια, δυτικό και βόρεια περιβάλλεται από στοά με σχήμα Π με αποτέλεσμα να δημιουργείται κλειστός διάδρομος, κάτι σαν πρόναος.

Οι τοίχοι του ναού είναι κτισμένοι από ακανόνιστους ηφαιστειογενείς λίθους και λάσπη. Η στέγη είναι διρήξη και πολύ επικλινής, φτάνει δε σε μικρό ύψος από το έδαφος. Με την ίδια στέγη καλύπτονται τόσο ο ναός, όσο και η στάθμη με αποτέλεσμα το εσωτερικό του να είναι αρκετά σκοτεινό. Η εισόδος στη στάθμη γίνεται από 3 (τρεις) θύρες με κύρια αυτή της δυτικής πλευράς, ενώ το πέρασμα από τη στάθμη στο ναό γίνεται από άλλες τρεις θύρες, μια στο μέσο του δυτικού τοίχου, μια στο βόρειο και μια άλλη στο νότιο τοίχο. Πάνω από κάθε θύρα υπάρχει μικρό τυφλό τόξο.

Ο ναός της Ποδίου δεν είχε τοιχογραφηθεί ποτέ ολόκληρος. Τοιχογραφίες καλύπτουν τα δυτικά αετώματα, εσωτερικά και εξωτερικά, την αψίδα και το ανατολικό άστυνα (εσωτερικά), το πάνω ανατολικό τμήμα του βόρειου και νότιου τοίχου καθώς και το χώρο δεξιά και αριστερά της κύριας δυτικής εισόδου. Στην κορυφή του ανατολικού αετώματος εικονίζεται το Άγιο Μανδήλιο ενώ πιο κάτω παρουσιάζεται στα αρι-

14. Δέκα σκηνές σχετικές με την εύρεση του Τίμου Σταυρού τοιχογραφία στο τύμπανο του τυφλού τόξου του βόρειου τοίχου. Σταυρός του Αγιασμάτι.

15. «Εν τούτω Νίκα», τοιχογραφία στο εσωτερικό του τυφλού τόξου του βόρειου τοίχου. Σταυρός του Αγιασμάτι.

16. Ο Μέγας Κωνσταντίνος με το Σταυρό εναντίον της Ρώμης, τοιχογραφία στο εσωτερικό του τυφλού τόξου του βόρειου τοίχου. Σταυρός του Αγιασμάτι.

στερά ο Μωσής να παίρνει τις δέκα εντολές και στα δεξιά η Ακατάφλεκτή Βάτση. Πιο κάτω ωγραφίζεται ο Ευαγγελισμός με τον αρχάγγελο Γαβριήλ στα βόρεια της αιθίδας και τη Θεοτόκο στα νότια. Κάτω από τη Θεοτόκο εικονίζεται όρθιος ο προφήτης Σολομών και κάτω από τον αρχάγγελο ο Δαυΐδ. Στο τετραπτυχιαριό της αψίδας παρουσιάζεται ενθρόνη η Θεοτόκος με το Χριστό στα γόνατά της, ενώ στα δεξιά και στα αριστερά εικονίζονται οι δύο αρχάγγελοι, οι οποίοι κρατούν λαμπάδες στο αριστερό τους κέρι ενώ στα δεξιά θυμιατό. Ο υπόλοιπος χώρος κατω κορυφεύεται με τη Μεταλλήτην των Αποστόλων. Στα αριστερά εικονίζεται η μετάδοση του ἄρτου και στα δεξιά του σινού. Στο βόρειο τοίχο εικονίζονται τρεις Θεομητορικές σκηνές, ο Ασπιασμός Ιωακείου και Αννας, η Προεστή της Αννας και η Γέννηση της Θεοτόκου. Στην ίδια θέση

στο νότιο τοίχο παρουσιάζεται η Προσφορά των Δώρων, η Απόρριψη των δώρων και η Προεστή της Ιωακείου. Το εσωτερικό δυτικό αέτημα γεμίζει με μια πολυπρόσωπη παράσταση της Σταυρώσης, ενώ στην εξωτερική πλεύρα είναι λωραρισμένοι οι Παπαίδες των ημέρων και πιο κάτω το «Άνωθεν οι προφήται». Μπροστά από την Παναγία εικονίζονται οι κτήτορες του ναού οι μισέρ Δημήτρης Δέκορο και ο συζυγός του Ελένη να προσφέρουν στη Θεοτόκο το ναό. Κάτω από τη συνέθεση αυτή ακολουθεί η αναθηματική επιγραφή, το οικόσημο της οικογένειας Δέκορο και ακόμη ένα ζευγάρι δωρητών. Πάνω από την εισόδου εικονίζεται η εις Άδου Κάθοδος, στα δεξιά ο Χριστός και στα αριστερά η Θεοτόκος Παρακλήση. Στο βόρειο και στο νότιο τοίχο κοντά στο εκκοντάσιο υπαρχονταν δύο μεταγενέστερες τοιχογραφίες ο απόστολος

Πέτρος και ο απόστολος Παύλος. Ήδη προσήχη είναι και το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο εικονοστάσι του ναού που είναι διαφόρων εποχών. Μόνο μικρό μέρος του ανήκει στο αρχικό τέμπλο.

Οι τοιχογραφίες του ναού της Ποδίθου είναι από τις φραγήτερες της Κύπρου του 1ου αιώνα με Δυτική επιδροση. Ήδη από το 14-15ο αιώνα οι Κύπριοι οπουδάδουν σε πανεπιστήμια της Ιταλίας, αρκετά δε μέλη της Ελληνικής Κοινότητας της Βενετίας ήταν Κύπριοι. Είναι πολύ πιθανό αναμεσα στους Κύπριους αυτούς να ζύσανται η σπουδάζαν στην Ιταλία να υπήρχαν και ωγράφοι. Στα χέρια τέτοιων ωγράφων οφείλονται εκτός από τις τοιχογραφίες της Ποδίθου οι τοιχογραφίες στο λατινικό παρεκκλήσι της μονής του αγίου Ιωάννη του Λαμπαδίστη στον Καλαναγώνη, του λαμπαδίστη στον Αρακαπά, μέρος των

17. Ο ναός της Παναγίας Ποδίθου κοντά στη Γαλάτα, ξύλοστεγος ναός του 1502. Παναγία Ποδίθου.

18. Η Θεοτόκος ένθρονη με το Χριστό στα γόνατά της μεταξύ των δύο αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, τοιχογραφία στο τέταρτο αψιφάρι της αψίδας (1502). Παναγία Ποδίθου.

τοιχογραφιών της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου κ.α. καθώς και αρκετές φορητές εικόνες. Ο καλλιτέχνης της Ποδίου, ο οποίος μας είναι γνωστός, δεν είναι καθόλου απύθανο να είναι Κύπριος ο οποίος φιλήσε σε καπιο δυτικουερωπαϊκό εργαστήρι. Στις συνθέσεις του προσπάθει και το κατορθώνει σε μεγάλο βαθμό να αντιπροσέβει και να συνδύεται σε ένα ενιαίο σύνολο τα στοιχεία της Βυζαντίνης και Ιταλικής ζωγραφικής.

Η δυτική επίδραση είναι εμφανής κυρίως στην τεχνοτροπία και στα χρώματα, ενώ η εικονογραφία παραμενεί σε μεγάλο βαθμό βυζαντινή.

19. Ο αρχάγγελος Γαβριήλ από την Ευαγγελικό, τοιχογραφία στον ανατολικό τοίχο (1502). Παναγία Ποδίου.

Οι μορφές χαρακτηρίζονται από μια λεπτή χάρη στις στάσεις και στις κινήσεις τους και μια γλυκύτητα στην όλη έκφραση τους. Χαρακτηριστικές είναι οι κινήσεις των χεριών κυρίως στη Μετάληψη των αποστόλων με τα λεπτά μακριά δάκτυλα. Τα πρόσωπα αποκτούν ογκο και ρεαλιστικότητα στην έκφραση, ενώ ο καλλιτέχνης προσπαθεί και το κατορθώνει σε αρκετά σημεία να δώσει την τριτή διάσταση. Τέλος ο χρωματικός συνδυασμός έφερενει από τα γνωστά Βυζαντινά πλαισιά.

Με τα λίγα στοιχεία που παρουσιάσαμε πιο πάνω είναι φανερό πώς ο Κύπριος αγιογράφος μετά την αποκοπή της ιδιαιτερής του πατριδας από το βυζαντινό κορμό και τη διμόρφωση στον τόπο των διαφορετικών κοινωνικών πολιτικών και θρησκευτικών καταστάσεων δέχτηκε εντονά την επίδραση των δυτικών ρευμάτων. Οι επιδράσεις δύνανται απές και στην πιο τελειά τους έκφραση μεν μπορούν να απομακρύνουν τελείως τους καλλιτέχνες από τα παλιά γνώριμα Βυζαντινά στοιχεία τα οποία ήταν και εξακολουθούν να είναι ως ένα βαθμό ακόμη και σήμερα πιο κοντά στην ορθόδοξη πίστη και παράδοση του Ελληνοκυπριακού πληθυσμού.

Churches of Cyprus in the Catalogue of the World Cultural Heritage

S. Perdikis

The Committee of the World Cultural Heritage during its regular 9th session, which took place in Paris on

December 3, 1985, decided to include nine wall-painted churches of Cyprus, of the Mount Troodos area, in the Catalogue of the World Cultural Heritage. This distinction was due to the fact that the murals embellishing these churches have a dual importance: they represent an excellent genre of the Byzantine art and civilization and also prove the close relations with West European painting. The selected churches are the following:

Panaghia tis Assinou, close to Nikitari. Haghios Nikolaos tis Steghis, close to Kakopetria. The Monastery of Haghios Ioannis Lambadistis at Kaloapanaghiotis. Panaghia tou Moutoulia. Archangelos at Pedoulas. Stavros at Pelendri. Panaghia tou Arakou at Lagoudera. Panaghia tis Podithou at Galata, and Stavros tou Aghiasmati close to Plataniasta.

The enrolment of these nine churches in the Catalogue of the World Cultural Heritage manifests beyond doubt the high quality of Byzantine and Post-byzantine painting of Cyprus.

Βιβλιογραφία

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ. Οι έμλυτες ναοί της Κύπρου. Λευκωσία 1975 (Ανάτυπο από τον αναμνηστικό τόμο για τα 50χρονα του περιοδικού Απόστολος Βορδαβάς).

ANDREAS AND JUDITH STULIANOU. The Painted churches of Cyprus, Athens 1985. (όπου και γενική βιβλιογραφία).

20. Η Μετάληψη των αποστόλων, τοιχογραφία στην αψίδα (1502). Παναγία Ποδίου.

21. Λεπτομέρεια από τη Σταύρωση, τοιχογραφία στο δυτικό άστυ (1502). Παναγία Ποδίου.